

JAAKKO BELT

Pääkirjoitus

Edistyykö ihmissuku jatkuvasti kohti parempaa? Voiko vastauksen (ennalta) tietää? Miten vedota menneisyyden opetukseen tai aiempiin tekoihin, kun ennustetaan vapaiden ihmisten tulevaa toimintaa? Näillä kysymyksillä preussilaisfilosofi Immanuel Kant (1724–1804) lähestyy edistymisen ongelmaksi kutsumaansa vyyhtiä 1700-luvun lopun vallankumousten vuosikymmeninä¹. Perifilosofiset pohdinnat ihmisen moraalisesta luonteesta ja tietämisen rajoista johdattavat myös (myöhäis)valistuksen aikalaiskiistoihin historian suunnasta.

Kantin mielestä edistymisen ongelmaa ei voi ratkaista vain dokumentoimalla tapahtunutta. Sen sijaan edistyshistoriaa pitää kirjoittaa eteenpäin, *ennakoivana* eli tulevan ajan historiana. Lähimenneisyydestä on etsittävä tietynlaisia tapahtumia tai kokemuksia, jotka todistavat ihmisten kyvystä alkuunpanna omilla teoillaan ja omaloitteisesti kehityskulkuja kohti parempaa. Kantin sanoin tällainen ”historian merkki” (*Geschichtszeichen*) muistuttaa jo tapahtuneesta edistyksestä antaen samalla toivoa, että vastaisuudessaakin edetään kohti parempaa. Edistyksen hedelmistä ei välttämättä pääse nauttimaan omalla elinaikanaan. Kant katsoo kuitenkin voivansa todistaa, että ihmiskunnalla *kokonaisuutena* on sekä kykyä että moraalinen taipumus edistyä vähä vähältä kohti parempaa.²

Kriittisen koulukunnan työn jatkaja Axel Honneth (s. 1949) näkee Kantin ajatuksessa ”historian merkeistä” välineen vastarinnan ja kapinamielialan elvyttämiseksi nykypäivänä. Valikoitujen lähihistorian tapahtumien esittäminen yleistä hyväksyntää nauttivina peruuttamattomina edistysaskeleina voi kannustaa jatkamaan ennalta viitoitetulla kehityksen tiellä. Kamppailujen saavutuksista, sosiaalisista parannuksista ja moraalisisista läpimurroista muistuttamisella on siten Honnethin mukaan niin empiiristä kuin suggestiivistakin voimaa. Historian merkit tarjoavat näin lääkettä Honnethin diagnosoimiin aikamme ongelmiin: edistyskeptisyyteen, tulevaan suuntautuvan luottamuksen puutteeseen ja kyvyttömyyteen ponnistella muutoksen eteen. Ne antavat *perusteita* toivolle toivottomina aikoina.³

Kantille vakuuttavin historian merkki oli hänen itsensä todistama ja yhä jatkuva Ranskan vallankumous tasavaltalaispyrkimyksineen. Honneth poimii tuoreemmista edistysaskeleista esimerkeikseen YK:n kansainvälisen tuomioistuimen perustamisen ja lasten oikeuksien tunnustamisen globaalisti. Heidän katsannossaan his-

torian merkit jakavat tietyt peruspiirteet: julkisina tapahtumina ne herättävät myötä- ja intomieltä, ne synnyttävät sivustaseuraajissakin epäitsekään kokemuksen osallisuudesta jaettuun toivoon, niiden vaikutusala on maailmanlaajuinen ja niihin voi palata yhä uudestaan.

Mikään ei tietysti takaa, ettei saavutuksia tehtäisi tyhjäksi. Alkuperäinen pyrkimys voi hyvin epäonnistua. Parantunut tilanne voi Kantin sanoin myös ”turmeltua entiselleen” tai yrityksen hintana saattaa olla sellaista ”surkeutta ja hirmutekoja”, ettei yksikään järkävä ihminen lähtisi siihen toistamiseen. Näillä varauksilla Kant tulee tunnustaneeksi terrorin riskin ja huomioi aikalaisarviot Ranskan vallankumouksen taantumisesta. Hän kuitenkin luottaa vankkumatta siihen, että lupaus paremmasta silti pysyy eikä ”filosofinen ennuste” menetä voimaansa: ”Sellainen inhimillisen historian ilmentymä näet *ei enää unohdu*, koska se on paljastanut ihmisen luonnollisen taipumuksen ja kyvyn parempaan.”⁴

*

Toisen maailmansodan jälkeisiä historian merkkejä voi Honnethin ehdotusten jatkoksi hakea myös Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ja sosiaalisesta peruskirjasta sekä tiettyyn mittaan Euroopan unionista perusoikeus-

kirjoineen. Kantin mielestä historian merkeille tyypillistä jaettua ja aitoa innostusta herättävät juuri oikeuksien kaltaiset *ideaalit*, joihin tähdätään puhtaan moraalisesti eli epäitsekäästi ja intressittömästi. Toisaalta kansojen välisenä rauhanprojektina EU on luvannut ja pitkälle myös taannut ajanjakson ilman keskinäistä sotaa. Kantille sota on tunnetusti ”moraalisuuden suurin este” ja sen taannuttaja, ”kaiken hyvän tuhoaja”.⁵ Tähän numeroon kirjoittanut Susanna Lindberg muistuttaakin, että EU pohjaa valistuksen ideaaleille ja peruskirjat heijastelevat juuri kantilaista kosmopoliittisuutta.

Toisaalta EU uhkaa jähmettyä menneiden saavutusten muistomerkeiksi. Maailmansotien uhrin lepäävät nyt rauhoittuneilla sisärajoilla, mutta Välimerestä on tullut hauta unionin ulkorajoille ja periaatteellinen sitoutuminen ihmisoikeuksiin toteutuu käytännössä valikoivasti, Lindberg jatkaa. Euroopan rajoja käsittelevään teemapakettiin haastateltu italialaisfilosofi Donatella di Cesare näkee maanosan rikkoneen taannoiset lupauksensa: ”Mielestäni ihmisoikeuksien isänmaa Eurooppa on pettänyt itsensä, ja se joutuu vastaamaan siitä historian edessä.” Peruskirjojen symbolinen voima todisteina ja ennusmerkkeinä edistyksestä on vaarassa kivettyä tyhjiksi kirjaimiksi.

Päivänpolttavasta julkisuudesta ei joudu hakemalla hakemaan viitteitä vastakkaisista kehityskuluista. Esimerkiksi monenkeskisen kansainvälisen sopimusjärjestelmän tietoista purkamista tai kyvyttömyyttä saada ilmastopäästöjä kääntymään laskuun on vaikea katsoa muuksi kuin taantumisen merkeiksi. Yleisessä mielipiteessä näitä kehityskulkuja ei pidetä ainoastaan haitallisina tai pahimmillaan katastrofaalisina, vaan itseaiheutettuina ne on myös kiusaus tulkita osoitukseksi moraalisen huonontumisesta. Tai kenties Brexit houkuttelee päättelemään, että nousut ja laskut vuorottelevat, eikä tässä ”ikuisessa heiluriliikkeessä” ihmiskunta lopulta etene moraalisesti mihinkään: ”Niinpä koko sukumme keskinäisen kanssakäymisen näytelmän tällä pallolla täytyy näyttää pelkältä farssilta.”⁶

*

Miten valistusajan hypoteettinen moraalihistoria puhuttelee ympäristökriisin aikakaudella? Kant tulee lyhyesti noteeranneeksi aikansa luonnonhistorioitsijoiden käsityksen, jonka mukaan jonkinlaisen luonnonkatastrofin on täytynyt aikoinaan haudata alleen silloinen eläin- ja kasvikunta. Niinpä vähittäisenkin edistymisen välttämättömän edellytys on, ettei toinen vastaava ”luonnonrevoluutio” tule tällä kertaa pyyhkäksi ihmistekin näytämöltä. Kantille ihminen on luonnon näkökulmasta mitätön sivuseikka. Tämä kuitenkin vain alleviivaa edistyshistorian ihmiskeskeisyyttä: hallitsijansa sotaan ajamat ja välineekseen alistamat ihmiset, jotka tahtovat kansana säätää itselleen perustuslain ja tavoittelevat oikeusperiaatteisiin nojaavaa tasavaltaista valtiomuotoa, *eivät* sen sijaan ole vähäpätöinen asia vaan valistuksen moraalisten pyrintöjen ydintä.⁷

Jälkiviisaasti katsottuna luontoperustan ohittaminen maininnalla ei ole ainoa puute Kantin yrityksessä ratkaista edistymiskysymys. Kant rajaa myös vastausvaihtoehdot perin ongelmallisesti. Joko ihmiskunta kokonaisuudessaan etenee jatkuvasti kohti parempaa, taantuu väijäämättä kohti pohjaa – tai sahaa ikuisesti samalla tasolla. Kehityskulku nähdään kaikissa tapauksissa yhdenmukaisena ja aikahorisontti avautuu silmäkantamatomiin. Vaikka historian merkit ammentavat lähimeneisyydestä ja ankkuroivat mielikuvitusta nykynäkymiin, perspektiivi uhkaa karata aikalaisten ulottumattomiin. Jos ihmiskunta aina ja kaikkialla edistyy, jääkö kunkin osaksi seurata kehitystä sivusta? Jos suunta on alaspäin, odotellako vain lopunaikoja? Jos ihmisyys on tuomittu polkemaan paikallaan, miksi vierittää Sisyfoksen kiveä?

Tämän numeron verkkosivuilla Ilja Lehtinen ja Ville Lähde purkavat kirjeenvaihdossaan ympäristökeskustelun lukkiutuneita asetelmia yhtenä juonteenaan juuri niiden juuret modernissa aikakäsityksessä. He puretuvat houkutukseen jäsentää tulevaisuutta ja nykypäivän toimintamahdollisuuksia yksiuolotteisesti valintoina optimismin ja pessimismin, edistysuskon ja fatalismin sekä pelastuksen ja kadotuksen kaltaisten vastakohtien välillä. Tällöin myös Kantin ja etenkin Honnethin ruotima toivo ja toivottomuus nähdään helposti ainoana ja kaiken muun poissulkevana suhtautumistapoina tulevaan.

Onko historian merkeistä osviitaksi tilanteessa, jolle ei ole ennakkotapauksia? Kant ei viittaa Ranskan vallankumoukseen (eikä muihin vanhan järjestyksen mullistuksiin) antaakseen ohjeita saati takeita tulevaisuuden esteiden ylittämiseksi. Tavoitteena on pikemminkin piirtää edistyksen pitkää linjaa tulkitsemalla tietty yleisesti hyväksytty ja globaalisti innoittava tapahtuma edistyksen viitepisteeksi. Vaikkei aikajänteeksi venytetä ihmislajin historiaa eikä taipumusta jatkuvaan edistykseen etsitä ihmisluonnosta tai ihmiskunnan kokonaisuudesta, voivat historian merkit silti todistaa *kyvystä* edistysaskeleisiin. Merkkien arvo mitataan, Honnethia mukailakseni, niiden voimassa rohkaista itseä ja muita jatkamaan yhteisiä ponnisteluja.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Kant esittää avainkysymyksen teoksensa *Der Streit der Fakultäten* (1798) osion ”Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei” otsikossa. Ks. suomeksi Immanuel Kant, Edistyykö ihmiskunta jatkuvasti kohti parempaa? Suom. Markku Mäki. Teoksessa *Mitä on valistus?* (1995) Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa. Vastapaino, Tampere 2007, 113–128.
- 2 Kant 2007, 113, 117–119.
- 3 Axel Honneth, Toivo toivottomina aikoina (*Hoffnung in hoffnungslosen Zeiten*, 2015). Teoksessa *Sosialismin idea*. Suom. Arto Kuusterä & Jussi Palmusaari. Gaudeamus, Helsinki 2018, 143–156 (erit. 146, 148–151, 155–156).
- 4 Kant 2007, 119–121.
- 5 Sama, 119–120, 123, 125.
- 6 Sama, 115–116.
- 7 Sama, 119–125, viite 8 sivulla 128.